

UOT 330.4

UÇOTA ALINMADA İSTİFADƏ EDİLƏN İNFORMASIYA MƏNBƏLƏRİ

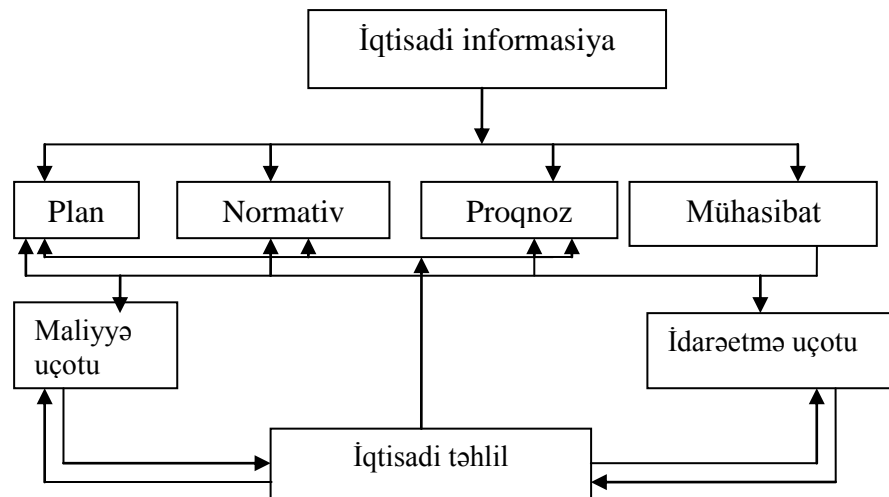
NƏCƏFOVA ÇİÇƏK MƏHƏMMƏD qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, baş laborant

chichak64@mail.ru

Açar sözlər: istehsal xərcləri, gəlirlər, kalkulyasiya, iqtisadi informasiya

Müasir dövrdə dünya təcrübəsinə diqqət yetirsək, məlum olur ki, iqtisadi münasibətlərin inkişafında və müəssisələrin yeni tələblərə cavab verəcək şəkildə işlərinin təşkilində informasiya məlumatlarından səmərəli istifadə etmə mühüm əhmiyyətə malikdir. Hər bir müəssisənin fəaliyyəti onun son olaraq bazara təqdim edəcəyi məhsulla müəyyən olunur. Bu hal öz növbəsində kənar subyektlərin də məlumat əldə etməsi zərurətini formalaşdırır. Əsasən qeyri-müəyyənlik şəraitində fəaliyyət göstərən müəssisələrdə istehsal olunan məhsula tələbat, daxili və xarici bazarlarda məhsulların satışının təşkili mürəkkəb bir işin yerinə yetirilməsini əks etdirir. Burada satış bazarlarının müəyyən olunması, tələb olunan miqdarda və keyfiyyət göstəricilərinə malik olan məhsulların əldə olunmasında yaranan maddi texniki asılılıq, təminat və təchizat məsələləri, müxtəlif növ məhsul çeşidlərinin satışından mənfəət əldə olunması, istehsal və satış rentabelliyyətinin əldə edilməsi haqqında informasiyalar mühüm rol oynayır. Əsas informasiya istifadəçiləri mülkiyyət sahibləri, səhmdarlar, alıcılar, satıcılar, müxtəlif sifarişçilər, kreditorlar hesab edilir. Onlar bilavasitə həmin müəssisənin ödəniş qabiliyyətliliyinin, maliyyə vəziyyətinin, maliyyə nəticələri və kapitalda dəyişiklikləri haqqında, likvidlik səviyyəsi, investisiyalardan istifadə etmə imkanları haqqında məlum informasiyalarının əldə edilməsində maraqlıdırlar. İqtisadi ədəbiyyatlarda iqtisadi informasiyanın sxem forması aşağıdakı şəkildə qeyd olunur (şəkil 1.).

Şəkil. İqtisadi informasiyanın növləri və onların qarşılıqlı əlaqəsi

Şəkildə aydın görünür ki, hər hansı bir informasiya və yaxud məlumatlar olmadan idarə olunan sistemin vəziyyətini müəyyən etmək, onu idarə etmək mümkün deyildir. Hər bir halda iqtisadi informasiya idarəetmə qərarlarının hazırlanması, qəbul edilməsi və realizə olunması proseslərinin əsası kimi müəyyən olunur.

İqtisadi informasiya - mənfəət (gəlir), yaxud iqtisadi fayda götürmək məqsədilə məhsul istehsal edən, işlər yerinə yetirən və xidmətlər göstərən müəssisənin istehsal-kommersiya fəaliyyətini əks etdirən informasiyadır. Verilən tərifdən məlum olur ki, burada əsas məqsəd gəlirin əldə edilməsidir. Qeyd olunan məqsədə çatmaq üçün iqtisadi informasiya bir fəaliyyət olaraq aşağıdakı növlərə ayrılır: plan, normativ, proqnoz və mühasibat uçotu informasiyası.

Plan informasiyası bir il və daha artıq dövr üzrə müəssisənin qarşıya qoymuş olduğu məqsədə çatmaq üçün fəaliyyət prosesində istifadə etdiyi məlumatların məcmusudur. Mövcud informasiyaların əsasını texniki-iqtisadi və operativ-iqtisadi planlaşdırma təşkil edir. Hər bir halda istehsal sahələrində yerinə yetiriləcək fəaliyyət –iqtisadi istiqamətləri planlar əsasında idarə edilir. Texniki-iqtisadi planlaşdırmada əsas hissəni müəyyən olunan dövr üzrə büdcənin tərtib olunması əhatə edir. Yəni həmin dövr üzrə smeta hazırlanır. Bütövlükdə müəssisədə alt bölmələr arasında əlaqənin qurulmasında və informasiyaların koordinasiya edilməsində tərtib olunan büdcənin əhəmiyyəti böyükdür. Burada əsas məqsəd qarşılıqlı fəaliyyəti təmin etməkdən ibarətdir.

Müəssisədə istehsal fəaliyyəti üzrə göstəricilərin müəyyən olunması, detallar üzrə şərh və konkret olaraq əks etdirilməsi operativ-istehsal planlaşdırılmasının əsasını təşkil edir. Operativ-istehsal planlaşdırılması bütövlükdə planlaşdırma işini yekunlaşdırır. Yəni istehsal satış prosesi üzərində nəzarət təmin edilir. Bu zaman iqtisadi normativlərlə əlaqələndirilmiş şəkildə ümumi balans nəzarət etmək olur. Qeyd olunan fikrlərə uyğun qeyd etməliyik ki, planların tərtibi ilə tam müsbət nəticə əldə edilmir. Bu sadəcə müəyyən dövr üçün görülməli işlər üzrə planlaşdırmanı müəyyən edir. Səmərəli fəaliyyət baxımından planların tərtibi ilə yanaşı cavabdeh şəxslər və alt bölmələr üzrə rəhbər heyəti müvafiq qaydada işlər icra etməlidirlər. Xüsusən menecerlər tərəfindən yeni dəyişikliklər olduğu halda dövrü olaraq düzəlişlər edilməli və gedişata nəzarət olunmalıdır. Yəni müntəzəm olaraq operativ qaydada yanaşma təmin edilməlidir. Tərtib olunmuş hər iki planlaşdırma müəssisə üzrə eyni məqsədə xidmət edir. Yəni həm texniki-iqtisadi və həm də operativ-istehsal planlaşdırılmasında istehsal sahəsi üzrə eyni göstəricilərdən və normativlərdən istifadə edilir.

Normativ informasiya ümumən müəssisənin malik olduğu ehtiyatların, resursların və ümumilikdə müxtəlif predmetləri xarakterizə edən məlumatların məcmusudur. Normativ informasiyadan müəssisədə plan və uçot hesablamaları zamanı müntəzəm istifadə edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, tərtib olunan normativ informasiyalar bütövlükdə iqtisadi informasiyanın digər növləri ilə sıx əlaqədardır. Müəssisədə norma və normativlərin hesablanması normativ informasiyalar əsasında təmin edilir və bu zaman iqtisadi resurslardan istifadə etmə elmi cəhətdən əsaslandırılır. Normativ informasiyanın hazırlanması zamanı bir sıra faktorlar nəzərə alınmalıdır. Bura istehsalın texniki göstəriciləri, alt bölmələr üzrə ixtisaslaşma səviyyəsi, texnoloji iş prinsipi, istehsal tipi kimi faktorları qeyd etmək olar. Qeyd olunan normativ informasiyanın məlum faktorları ümumilikdə texniki-iqtisadi və operativ-istehsal planlaşdırılmasının təşkilində, məhsul istehsalı üzrə maya dəyərinin hesablanmasında hansı metodların tətbiq edilməsinin müəyyən olunması baxımından mühüm rol oynayır.

Müəssisədə mühüm informasiyalardan biri də proqnoz informasiyaları hesab olunur. Burada bazarın öyrənilməsi, satış bazarlarının təhlil olunması, tələb və təklif üzrə məlumatlanma, satış bazarlarının inkişaf meyillərinin müəyyən olunması kimi mühüm informasiyalar nəzərdə tutulur. Xarakterinə görə proqnoz informasiyalar plan və normativ informasiyalardan fərqlənir. Proqnoz informasiyaları əsasında müəssisə üzrə müxtəlif layihələr və proqramlar tərtib edilir.

Mühasibat uçotu ümumən istehsal sahələrində aktiv və passivlər üzrə məlumatların dəqiq, fasiləsiz və sənədlərlə dəyər ifadəsində əks olunduğu bir sistemdir. Bu əsasda aktiv və passivlərə aid olan mənbələr, forma və xüsusiyyətlər mühasibat uçotu informasiyası olaraq tərtib olunur. Həmin informasiyalardan müəssisədə qərarların qəbul edilməsində istifadə edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, mühasibat uçotu müəssisədə təsərrüfat fəaliyyəti ilə görülməli işlər üzrə qərar verəcək şəxslər arasında əlaqələndirməni təmin edir. Bu əsasda tərtib olunan və istifadə edilən mənbələr

mühasibat uçotu informasiyası hesab olunur. Mühasibat uçotu informasiya baxımından aşağıda qeyd olunan vəzifələri icra edir.

- ✓ sonradan istifadə olunmaq üçün təsərrüfat fəaliyyəti barədə məlumatları qeydiyyat almaq yolu ilə həmin fəaliyyəti ölçür;
- ✓ məlumatları hazırlayaraq onları lazımi ana qədər saxlayır, daha sonra elə şəkildə emal edir ki, onlar faydalı informasiya olsun;
- ✓ hesabatlar vasitəsilə informasiyanı qərarların qəbul edilməsi üçün istifadə edənlərə ötürür.

Cədvəl.

İnformasiyanın istifadəçiləri	İnformasiyadan istifadə məqsədləri (istiqlalətləri)
1	2
1.Mülkiyyətçilər	Qoyulmuş investisiyaların səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi (məsələn, dividendlərin və faizlərin müəyyən edilməsi)
2.Müəssisənin rəhbərliyi, menecerləri	Təsərrüfat fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi, təsərrüfatın idarə edilməsi (məsələn, cari, taktiki və strateji qərarların qəbul edilməsi)
3. Müəssisənin işçiləri	Əməkhaqqının yüksəldilməsi, iş yerlərinin saxlanılması imkanlarının qiymətləndirilməsi
4. Fiskal orqanlar	Vergilərin (ƏDV, mənfəət vergisi, əmlak vergisi, gəlir vergisi və s.) hesablanması və ödənilməsinin təmin edilməsi, 81onrak ehtiyaclara, müxtəlif fondlara ayırmaların aparılması, statistik göstəricilərin hesablanması və s.
5. Malsatanlar	Müəssisənin ödəmə qabiliyyətinin, gələcək sifarişlərin olub-olmayacağına qiymətləndirilməsi
6. Malalanlar	Mal-material qiymətlilərinin etibarlı surətdə əldə edilməsi imkanlarının qiymətləndirilməsi
7.Kreditorlar	Müəssisənin kreditqaytarma (borc qaytarma) imkanlarının öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi
8.Konsaltinq firmaları	İnvestisiyaların qoyulması üzrə məsləhətlərin verilməsi, audit xidmətlərinin göstərilməsi və s.
9. İctimai əhəmiyyət kəsb edən təşkilatlar, yerli əhali və s.	Regionun, şəhərin, qəsəbənin, rayonun iqtisadi və sosial inkişafını yaxşılaşdırmaq, ekoloji vəziyyəti sağlamlaşdırmaq, ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısını almaq, müəssisədə işləmək imkanlarını öyrənmək, qiymətləndirmək və s.

Qeyd olunan vəzifələrin icrası zamanı mühasibat uçotu üzrə fərqli metod və qaydalardan istifadə edilir. İqtisad elmində uçotun təşkili üzrə mənbələrə diqqət yetirdikdə məlum olur ki, mühasibat uçotu maliyyə və idarəetmə uçotuna ayrılır. Müəssisədə maliyyə və idarəetmə uçotunun aparılması balans hesabatında öz əksini tapır. Maliyyə uçotu nağd və nağdsız əməliyyatlar üzrə uçota alınmanı təmin edir. Burada informasiyalar balans hesabatında pul ifadəsində əks olunur. Müəssisə üzrə tərtib olunan hesabatlarda maliyyə uçotu üzrə informasiyalar rəhbərlik, alt bölmələr və kənar istifadəçilər üçün mühüm informasiya mənbəyi hesab olunur və nəticə olaraq istifadəçilər tərəfindən maliyyə və idarəetmə qərarları qəbul edilir. Maliyyə uçotundan fərqli olaraq idarəetmə uçotunda istehsal daxili xərc və məsrəflərin 81onra alınması yerinə yetirilir. Uçot informasiyalarından istifadənin iştirakçıları və məqsədləri cədvəl şəklində aşağıda göstərilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Mahmudov İ.M., Zeynalov T.Ş., İsmayılov N.M. İqtisadi təhlil. Bakı: İqtisad Universiteti, 2010, 796 s.
2. Rzayev Q.R. Mühasibat uçotu və audit. Bakı: Adiloğlu, 2008, 484 s.
3. Sadıqov Ə.A., Sadıqov T.Ə., Cəfərova Ş.Ə., Sadıqov C.Ə. Mühasibat (maliyyə) uçotu. I və II hissə. Bakı, 2012, 554 s.
4. Səbzəliyev S.M., Quliyev V.M. İdarəetmə uçotu. Dərslik. Bakı: Elm və təhsil, 2013, 524 s.

РЕЗЮМЕ
ИСТОЧНИКИ ИНФОРМАЦИИ, ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ ПРИ УЧЕТЕ
Наджафова Ч.М.

Ключевые слова: *издержки производства, доходы, расчеты, экономическая информация*

Формирование системы бухгалтерского учета основано на ряде особенностей организации внутреннего бизнеса. В целом, хозяйственная деятельность, осуществляемая на отдельных участках, ориентирована на интересы внутренних и внешних пользователей. Эта ситуация основана на целенаправленном использовании источников информации напрямую. Существует обширное исследование источников информации, используемых в статье.

SUMMARY
INFORMATION SOURCES USED IN ACCOUNTING
Najafova C.M.

Key words: *production costs, revenues, calculations, economic information*

The formation of the accounting system is based on a number of features of the organization of internal business. In general, the economic activities carried out at individual sites are focused on the interests of internal and external users. This situation is based on the targeted use of information sources directly. There is an extensive study of the sources of information used in the article.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	11.12.2018
	Son variant	25.06,2019